

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ДІЛОВІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена вивченню структурних, семантичних особливостей і функціонально-прагматичних характеристик висловлень із запереченням у діловій англійській та українській мовах.

Розглянуто прагматичний аспект заперечення та його співвідношення з семантикою, проаналізовано впливовий потенціал заперечних висловлень.

Проблема заперечення на сучасному етапі розвитку підтверджується науковими працями, присвяченими цій універсальній категорії на матеріалі різних мов: української (Л. І. Кардаш), англійської (Ю. М. Люткіна), німецької (О. О. Константінова), французької (О. М. Мокра, І. В. Музейник), іспанської (Ю. Г. Підпригора) та ін. Значного поширення у лінгвістиці набула інтерпретація заперечення з погляду прагматики (А. Д. Белова) [1: 98]. Це свідчить про поліфункціональність категорії заперечення. Проте немає загальноприйнятої послідовної відповіді на запитання про сутність заперечення і не вироблено єдиного підходу щодо заперечного судження. Дана стаття присвячена питанням категорії заперечення. У ній визначається комунікативно-прагматична сутність заперечення, встановлюються модифікації інваріантного значення категорії заперечення. **Метою** статті є дослідження засобів вираження категорії заперечення в діловій англійській і українській мовах.

Сучасні тенденції розвитку лінгвістики характеризуються особливою увагою до умов ефективної ділової взаємодії, створення атмосфери взаєморозуміння, довіри і співробітництва. У науково-практичному плані комплексне вивчення висловлень із компонентом заперечення на матеріалі сучасної англійської та української мов дає можливість виявити структурні та семантичні особливості таких висловлень, їхню прагматичну значущість у комунікативному процесі. Це сприятиме поглибленню розуміння етнокультурної специфіки заперечення в міжкультурних ділових контактах.

Відомо що, структурні, лексичні та граматичні відмінності англійської та української мов є підставою існування широкої палітри імпліцитних та експліцитних смислів, що віддзеркалює функціонування заперечення в діловому дискурсі.

Ми намагаємося встановити структурні, семантичні особливості і функціонально-прагматичні характеристики висловлень із запереченням у діловій англійській та українській мовах.

Такі американські журнали, як Тайм, Ньюзуїк, Юнайтед Стейтс енд Ворлд Репорт та Бостон Глобу Мегезін і є головними суспільно-політичними часописами США, за допомогою яких здійснюється масовий інтелектуальний та емоційний вплив на адресата з метою формування певного стереотипу сприйняття інформації, яка міститься в цих журналах. Подібний вплив на волю, свідомість та почуття адресата реалізується за допомогою більш ефективних засобів мовного та не мовного характеру. Категорія *заперечення* відіграє неабияку роль у реалізації цього впливу, репрезентує свій арсенал експліцитних та імпліцитних засобів, сприяє появі суб'єктивно-оцінного ставлення адресата до інформації, що міститься в тексті, через співвідношення, контраст протилежних точок зору, поглядів, через мотивування відхилень будь-якої інформації про факти, відображені в тексті, через спростування, непогодження з існуючими та встановленими точками зору та оцінками. Категорія *заперечення* є одним із стилеутворювальних факторів ділової мови. Підтвердженням цього може слугувати частотність використання засобів категорії *заперечення* в досліджуваних ділових текстах з метою реалізації впливового потенціалу.

Під час дослідження засобів вираження *заперечення* в діловому тексті приділяється увага існуючій класифікації засобів *заперечення* в англійських граматиках. У діловому тексті знаходимо майже весь арсенал традиційно відомих засобів *заперечення*. Загалом було визначено близько 50000 випадків вираження *заперечення*. Відсоток використання експліцитних засобів *заперечення* в проаналізованому матеріалі досить високий в порівнянні з імпліцитним та складає співвідношення 90% до 10%. Ми можемо пояснити цей факт тим, що експліцитні засоби заперечення сприяють здійсненню емоціонального впливу на адресата та подальшому формуванню оцінки з боку адресата через відображення актуальної інформації та відношення адресанта до повідомленого прямо та відверто, що узгоджується з принципами співробітництва Грайса та принципом ввічливості Ліча, порушення яких призвело б до забруднення процесу адекватного сприйняття інформації та, як наслідок, – до втрати частини читаючої аудиторії. Використання адресантом імпліцитних форм вираження підкорено іншим цілям та пояснюються, по-перше, його прагненням завуалювати реальну оцінку та ставлення до інформації, що представлена в тексті, по-друге, намір адресанта створити в адресата ілюзію відносно самостійності висновків, пов'язаних з декодуванням інформації. Проте, як під час експліцитного, так і під час імпліцитного засобів вираження *заперечення* для відображення реальної

дійсності виконується одна і та сама функція – формування стереотипу сприйняття інформації, необхідного для певного зацікавленого кола.

Текст являє собою складне явище письмової комунікації, що підкоряється різноманітним законам мови та абстрактним розумовим процесам, які відбуваються у пам'яті людини та визначають побудову та сприйняття повідомлень. Інформація, яка впливає на сприйняття повідомлення, може поступати з різних джерел та по різних "каналах". Для найкращого сприйняття інформації, що знаходиться в тексті, та її декодування необхідно мати аналіз усіх складених його аспектів та факторів. Прагматика тексту, так само як і його семантика та структура, є необхідними аспектами будь-якого тексту.

З прагматичної точки зору термін "прагматика" по різному трактується в лінгвістиці. Існує багато визначень прагматики, в яких намагаються визначити як місто прагматики серед інших лінгвістичних дисциплін, так і галузь її дослідження. Про це, зокрема, пише В. З. Дем'янків. Він нараховує шість концепцій розглядання прагматики англійськими та американськими лінгвістами. Серед російських дослідників, таких як, наприклад, Т. В. Булигіна, Г. В. Колшанський, В. Л. Наєр, Т. М. Ніколаєва, Ю. С. Степанов, А. Д. Швейцар та інші, також не існує ідентичності в інтерпретації поняття "прагматика". Це дуже легко пояснюється. Кожен дослідник піднімає питання того чи іншого аспекту розглядання проблеми в залежності від напрямку дослідження. Однак у цілому ці концепції можна розподілити за трьома глобальними сферами. У першій прагматика досліджує мовні факти з точки зору їх контекстної обумовленості та представляє собою відношення значення та контексту.

Згідно цієї позиції, трактування прагматики базується на визначенні семантики та являє собою спробу поділити ці дві дисципліни. Це здійснюється по лінії розрізнення буквального значення (значення речення) та смислу висловлювання. Семантика розглядає значення поза контекстом, а прагматика – смисл (значення) висловлювання в рамках контексту. Наприклад Дж. Ліч розглядає в рамках прагматики значення мовної одиниці в співвідношенні з комунікантами спілкування та мовленнєвої ситуації, а в рамках семантики – значення мовної одиниці незалежно від певної ситуації та комунікантів.

До другої сфери можна віднести підходи до прагматики, пов'язані з її інтерпретацією в теорії мовленнєвих актів /Остін, Серль, Грайс/, де прагматика досліджує принципи інтерпретації мовленнєвих актів, їх функцій та обставин за якими вона відбувається, зокрема ілюкативні сили, перлюкативний ефект та ін.

У рамках третьої сфери прагматика являє собою аспект мови, орієнтований на дослідження кінцевого ефекту мовної комунікації. У даному випадку мається на увазі здібність мови робити вплив на адресата, що втілюється у впровадженні у свідомість адресата необхідних автору думок, точок зору та поглядів, понад усе це – емоційно-оцінний характер. Прагматика в даному випадку зображується як вибір засобів з багажу, який є в мові з метою якнайкращого вираження своїх думок або почуттів та ефективного впливу на слухача (читача) з метою запевнити його або розхвилювати, засмутити або розсмішити, ввести у сумнів і т.п.

Прагматичний аспект *заперечення* пов'язаний з фактом суб'єкта, з його сприйняттям та інтерпретацією вищезазначеної відсутності, а також з продукуванням відношення адресата до цієї відсутності. Засади такої інтерпретації прагматики закладено в загальній властивості мови, що потрапляє в усі її кутки, в її "суб'єктивності", оскільки носії мови під час комунікації намагаються вибрати тільки ті мовні засоби, які, за їх думкою, здатні якомога ефективніше виразити закодовану за допомогою мови думку".

У нашому підході до прагматики ми враховуємо всі вище перелічені інтерпретації понять прагматики, звертаючи при цьому увагу на те що, під час комунікації або здійсненні певного впливу на адресата засобами мови має місце актуалізація прагматичного аспекту мовного явища. Таким чином, аналізуючи всі підходи, можна дати наступне визначення прагматики. Прагматика – це вираження відношення адресанта та адресата до інформації, яка знаходиться в тексті. З боку адресанта – це намір зробити певне враження та викликати бажану для нього реакцію адресата; а з боку адресата – це сприйняття та декодування інформації, що знаходиться в тексті та його реакція на цю інформацію. Ставлення адресанта може бути представлено експліцитно та імпліцитно шляхом вибору та організації мовних засобів для здійснення впливу на адресата. Реакція адресата виражена імпліцитно та формується на підставі висновків, що виходять з експліцитно використаних мовних та немовних засобів.

Практично всі намагання визначити прагматику спираються на розуміння семантики як аспекту мовної системи, пов'язаного з пропозиціональним змістом висловлювання, з тим як у мовленні відображена реальна дійсність. Прагматичний аспект, так би мовити, додається, надбудовується до семантичного, а частіше за все у висловлюванні семантичний аспект з'єднується з прагматичним, оскільки будь яке висловлювання обов'язково містить об'єктивні дані про реальні картини світу через

їх суб'єктивне сприйняття, в якому знаходяться різні моменти прагматичного характеру, зокрема, оцінка, ілюкативна сила та інші [2].

Розмежування семантики та прагматики необхідно для описання будь-якого явища в мові. Однак в мовленнєвому спілкуванні, в комунікації інколи складно визначити сфери впливу прагматики та її меж з семантикою, а також, як образно висловився І. Бар-Хілел, "окреслення самої прагматичної корзини для сміття" /. Хоч ці два аспекти мови – прагматика та семантика – відрізняються, але вони тісно взаємодіють та взаємодоповнюють один одного.

У зв'язку з цим відзначається так названий "об'єднаний", "семантико-прагматичний" підхід, обумовлений не тільки зовнішніми практичними причинами використання мови, але й теоретичними. П. Сгал відмічає симптоматичність факту утворення нового визначення "семантико-прагматичний", в якому виявляється неадекватність простого включення семантики в прагматику.

Такий підхід поділяють багато лінгвістів, серед них Дж. Ліч, Л. Бірнбаум, Дж. Мей, Р. Шенк, П. Сгал та інші. З'ясування співвідношення семантики та прагматики має на увазі з'ясування того, як і коли кожний з аспектів використовується в процесах розуміння та вербалізації. Як відмічають американські лінгвісти Р. Шенк, Л. Бірнбаум та Дж. Мей, які вивчають питання штучного інтелекту, семантичні знання застосовуються в процесі опрацювання мовних даних саме так, як і прагматичні; при цьому використовуються такі ж самі здібності робити висновки та користуватися мовою, що і в процесі повсякденного мислення. "Семантика – невід'ємна частина прагматики, тобто нашого загального знання про світ та про використання мови" [3].

Ми поділяємо точку зору про компліментарність семантики та прагматики відносно один одного, про їх взаємодії та взаємозв'язок, про нерозривність семантичного та прагматичного аспектів *заперечення* під час комунікації. Проте ці поняття штучно розмежовуються з метою адекватного описування прагматичного та семантичного аспектів категорії *заперечення*.

Категорія *заперечення* представлена в мові низкою мовних одиниць, що мають певний смисловий зміст. Семантичний аспект заперечення полягає у вираженні в мові значущої відсутності, неприсутності факту, предмета, його властивостей, ознак та якостей явища, подій, які спостерігаються в об'єктивній дійсності в певних просторово-часових рамках за допомогою лінгвістичних засобів (експліцитних чи імпліцитних/).

Не слід звертати велику увагу на питання реалізації семантичного аспекту заперечення в діловому тексті. Це обумовлюється інваріантністю семантичного аспекту заперечення та відсутністю у нього значущих модифікацій та трансформацій під час реалізації в тому чи іншому функціональному стилі.

Семантичний та прагматичний аспекти заперечення можна досліджувати в тексті, найменшою одиницею якого є висловлювання, мовленнєвий корелят речення. Як найменша комунікативна одиниця, висловлювання розглядається також як одиниця здатна реалізувати прагматичну настанову тексту.

Реалізація прагматичної настанови тексту здійснюється через використання мовних засобів та мовленнєвих прийомів, в їх доборі та організації. Більшість факторів тексту являються належністю прагматичного аспекту тексту та поряд з іншими засобами сприяють реалізації його прагматичної настанови.

Засобами реалізації прагматичної настанови ділового тексту можуть бути одиниці всіх рівнів мови: морфеми, слова та фразеологізми, синтаксичні структури та стилістичні прийоми. За думкою Г. В. Колшанського, будь-яка одиниця мови, будь-який мовленнєвий засіб, будь-який параметр тексту мовленнєвого твору може бути компонентом його прагматичного аспекту.

Таким чином, можна припускати, що і категорія *заперечення* репрезентується в мові різними засобами в експліцитній та імпліцитній формі, приймає участь у реалізації прагматичного аспекту тексту з одночасною актуалізацією свого власного прагматичного потенціала.

Реалізація прагматичного аспекту заперечення та його співвідношення з семантикою не тільки в плані виявлення його впливового потенціалу, але й також розглядання механізму такої реалізації на підставі дослідження функціонування деяких конкретних категорій прагматики: ілюкативних сил, оцінки, категорій імплікування – пресупозиції, алігації та імплікації.

Усі ці прагматичні категорії є самостійними та між ними не існує ієрархічного підкорення. Єдине, що відрізняє їх один від одного, – це ступінь їх спроможності до висловлювання та частотність у тексті. Деякі з них, наприклад, оцінка та ілюкативна сила (ІС), знаходяться, так би мовити, на поверхні тексту та легко декодуються. Для декодування та інтерпретації інших прагматичних категорій необхідно мати глибокий аналіз висловлювання та тексту з урахуванням багатьох факторів мовного та немовного характеру.

Вибір саме цих, а не інших прагматичних категорій для ілюстрації реалізації категорії заперечення в діловому тексті пояснюється тим, що всі вище вказані прагматичні категорії та категорії імплікування пов'язані з діяльністю комунікантів та їх взаємодією в комунікації. Під час реалізації цих категорій прагматики в діловому тексті спостерігається поява суб'єктивно-оцінного компонента,

тому що за своєю специфікою діловому стилю не притаманне безпосереднє відображення дійсності з боку комунікантів. У вербалізацію відношення комунікантів до дійсності залучаються засоби *заперечення*, оскільки останні характеризуються багатоманітністю значень, здібних репрезентувати негативні емоції та заперечне відношення комунікантів до дійсності, у якій представлені не тільки позитивні моменти, але й негативні. Крім цього, приписування позитивного характеру тим чи іншим моментам можливо тільки на засадах співвідношення, зіставлення з протилежними, негативними. Це положення являється аксіомою, здатною зайвий раз підкреслити важливість категорії *заперечення* не тільки для лінгвістики, за допомогою засобів якої відбувається відображення об'єктивної реальності, але й для мислення, в якому відбувається усвідомлення існування об'єктивної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Белова А. Д. Нові тенденції у вивченні мов і комунікації / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К.: КНУ. – 1999. – С. 98–103.
2. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
3. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics. – New York, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Диброва В. А. Категория отрицания в деловом английском и украинском языках.

Статья посвящена изучению структурных, семантических особенностей и функционально-прагматических характеристик выражений с отрицанием в деловом английском и украинском языках. Рассмотрен прагматический аспект отрицания и его соотношения с семантикой, проанализирован влиятельный потенциал отрицательных высказываний.

Dibrova V. A. Negation Category in Business English and Ukrainian Languages.

The article investigates structural, semantical particularities and functional and pragmatic features of expressions with negation in business English and Ukrainian languages. It gives an account of pragmatic aspect negation and its correlation with semantics, and analyses influence potential of negative sentences.